

Andrejka Ščukovt
Slikarske upodobitve »Priče iz pekla« na Tolminskem

Slikarske upodobitve legende »Priča iz pekla« na Kofolovem mlinu v Dolenji Trebuši, na Mrcinovi kovačiji v Gorenji Trebuši, na stanovanjski hiši domačije Šturmovci v Gorenji Kanomlji in na pročelju Ipavčeve hiše v Doblarju ob Soči so vse v tehniki freska. Motiv legende je prenesen na tolminsko oz. idrijsko ozemlje v čas, ko so vladali tolminski grofje, ki se jih spominjajo po krutosti. Med njimi je omenjen tudi grof »Kont Menin«.

Pictorial depictions of the legend titled »Priča iz pekla« («Witness from Hell») on Kofol's mill in Dolenja Trebuša, on Mrcin's smithy in Gorenja Trebuša, on the residential house of the Šturmovci farmstead in Gorenja Kanomlja, and on the facade of the Ipavec family house in Doblar by the Soča, have all been painted as frescoes. The motif of the legend has been brought to the Tolminsko and Idrijsko areas during the rule of the Tolmin lords. These lords, and especially Count Menin, were widely known for their cruelty.

Uvod

Na Slovenskem so na fasade domačij v večji meri začeli slikati šele v zadnji tretjini 18. stoletja. Pred tem časom so bile na kmečkih fasadah figuralne upodobitve bolj izjema kot pravilo. Figuralno fasadno slikarstvo je bilo predvsem razširjeno na Gorenjskem in na Tolminskem. Na začetku 19. stoletja pa se je ta zvrst slikarstva začela uveljavljati tudi v drugih slovenskih pokrajinah.¹

Znani in predvsem neznani ljudski slikarji so v glavnem slikali na fasade stanovanjskih hiš in na gospodarska poslopja (kašče, hleve, pa tudi na kovačije ter mline). Upodabljali

* Podoba na začetku je preisana (Miran Cenčič) po freski v Gorenji Kanomlji.

¹ G. Makarovič, Slovenska ljudska umetnost. Zgodovina likovne umetnosti na kmetijah, Ljubljana 1981, str. 64.

so pretežno nabožne motive. Pogosta je bila upodobitev zavetnikov, sv. Florjana, sv. Miklavža, sv. Jurija, Device Marije in Križanega.

Proti koncu 18. stoletja se je priljubilo tudi upodabljanje enega izmed prizorov legende o sv. Antonu Padovanskem. Ta prizor, ki so ga začeli imenovati – neprimerno (!) – tudi »Smledniška legenda«² ima vzporednice v pesemskem izročilu, zapisanem na osrednjem Slovenskem (Dolenjsko, Gorenjsko) in deloma na našem zahodu, medtem ko z vzhodnoslovenskih tal danes ne poznamo pričevanj ne v besedi ne v podobi. Na zahodu in prav posebej na Tolminskem, kjer je bil še zmeraj živ spomin na »punt«, se je legenda trdno usidrala ne le na čast sv. Antonu, ampak bolj kot obtožba krutega zemljiškega gospoda.³

Sergij Vilfan⁴ je legendo o sv. Antonu Padovanskem označil za pravnozgodovinsko zanimivo, ker prikazuje enega izmed načinov kazenskega postopanja v slovenskem ljudskem pravu. V legendi je namreč ohranjen spomin na prvotno prisego, to je klicanje Boga ali kakega drugega nadnaravnega bitja za pričo o resničnosti izjave. Za ta del bomo v nadaljevanju besedila legende o sv. Antonu Padovanskem imenovali kar »Priča iz pekla«. Na Slovenskem je najbolj pogosta oblika predstavitve legende v pesemski in prozni obliki. Likovno pa je bila največkrat upodobljena na panjskih končnicah, slikah na steklo in tudi v podobah visoke umetnosti. Upodobitev legende v tehniki freska na zidanih fasadah domačij pa sodi med redkejša načine likovnega izražanja.

Na začetku 19. stoletja, v prostoru med Gorenjo Kanomljo, Gorenjo in Dolenjo Trebušo ter Doblarjem, je legenda Priča iz pekla dokumentirana v tehniki freska na štirih objektih kulturne dediščine.⁵ Na prvih treh lokacijah je poslikava legende nastala okrog leta 1800. Določeni likovni elementi in kompozicija pa izpričujejo, da je ta motiv naslikal isti mojster oziroma slikarska delavnica, ki je verjetno delovala na idrijskem in tolminskem območju. Te tri poslikave se razlikujejo le v toliko, da je freska⁶ na nekdanjem mlinu v okviru domačije pri Kofolu v Dolenji Trebuši,⁷ večja in ima napis.

² Graščak iz Smlednika na Gorenjskem je leta 1781/82 zahteval od nekega svojega kmeta plačilo dolgá, ki pa ga je bil ta že poravnal njegovemu pokojnemu očetu. V stiski je kmet prosil sv. Antona Padovanskega za pomoč. Ta je poklical graščaka iz pekla, da je v prisotnosti hudičev svojim dedičem izpričal resnico.

³ Slovenske ljudske pesmi. Tretja knjiga. Pripovedne pesmi, Ljubljana 1992.

⁴ S. Vilfan, Očrt slovenskega pravnega narodopisja. Pravne starine. Narodopisje Slovencev 1, 1944, str. 254.

⁵ Domačija Šturmovci v Gorenji Kanomlji, št. 43 in Ipvčeva hiša v Doblarju, št. 25, sta z občinskim odlokom o razglasitvi kulturnozgodovinskih spomenikov in naravnih znamenitosti razglašeni za kulturni-etnološki spomenik / UL SRS št. 16/1986, Ur. glasilo občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin št. 8/1985.

⁶ Fresko poslikava na bivšem mlinu na Kofolovi domačiji je bila odkrita ob popotresni sanaciji objekta, pomladi leta 2000. Poleg freske Priče iz pekla so bile na glavni fasadi bivšega mlina odkrite še tri fresko poslikave. Ob legendi o grofu Meninu si sledijo od leve proti desni še trije prizori. Vsi so predstavljeni kot zaključeni prizori, ki ležijo v naslikanih okvirjih v obliki ležečega ali pokončnega pravokotnika.

Druga freska leži na osrednjem delu fasade, med etažama, in predstavlja kočijaža. Tretja freska predstavlja božjepotno Device Marijo, Križanega in sv. Florjana. V 19. stoletju so bili ti trije zavetniki zelo pogosto naslikani na fasadah stanovanjskih hiš in na gospodarskih poslopih bogatejših domačij. Devica Marija je univerzalna zaščitnica. V našem primeru je to tako imenovana božjepotna Marija z Jezusom v naročju. Kristus, ki je upodobljen na križu oz. križani, pa predstavlja simbol trpljenja. Sv. Florjan je zaščitnik pred požari. Na takrat s slamo kritih stavbah so bili požari zelo pogosti, zato je bil sv. Florjan zelo priljubljen zavetnik.

⁷ Domačija Pri Kofolu leži v zaselku Travniki na platoju med rekami Idrija, Hotenja in Trebušica. Priimek Kofol je star in pogost na širšem območju Tolminske. Sklepamo, da domačija sodi med starejše v Trebuši. Cerkljanski pisec Viktor Prezelj v knjigi *Od kdaj in od kod Kofolov rod navaja*, da so v Trebuši v letih 1720–1750 topili steklo in da je tu večkrat omenjen neki Kofol.

Kofolova domačija obsega štiri objekte. Danes so njihova funkcija oz. namembnost in videz drugačni kot v 19. stoletju, ko je domačija obsegala glavno hišo, hlev in mlin. Do okrog leta 1900 je bil gospodar domačije Ivan Jožef Kofol. Ker pa je hčram »dajal prevelike dote«, se je znašel v finančnih težavah. Zato je najprej

Informator Lapanja Ferdinand⁸ nam je tudi objasnil pomen zgodbe na freski, oziroma nam je pripovedoval naslednje: *»Nekoč je v Tolminu živel hudoben grof, ki je nekega kmeta obdolžil, da mu ni plačal vseh dajatev oz. desetine. Zato je kmeta tožil. Tožba je bila še na sodišču, grof pa je med tem časom že umrl. Nekega dne je mimo kmetove domačije prišel menih - kapucinar. Kmet se je menihu potožil, kako ga je grof neupravičeno obdolžil. Menih je zato grofa priklical od mrtvih in ga povprašal, če mu kmet res ni plačal desetine in koliko mu je le-ta še dolžan. Grof, ki je skesano povedal resnico, da mu kmet ni več nič dolžan, se je za storjeno krivico že curl v peklu.»*

Na glavni fasadi nekdanjega Kofolovega mlina je Priča iz pekla naslikana v tehniki freska. Predstavljena je v zaključnem okvirju in je formata 164 x 101 cm. Pravokoten okvir, ki je na vrhu dvakrat polkrožno zaključen, obdaja kartušno okrasje: cvetice, vitice in mreža. Ob grofu, ki ga pred sodnika privedeta dva hudiča, pa so še trije možje: menih (sv. Anton Padovanski), krivično obdolženi kmet, ki moli, in sodnik, ki stoji ob sodniški mizi. Nad njimi je napis:

Dol. Trebuša – Kofolov mlin, št. 72. Leta 2001 restavrirana freska Priče iz pekla. – Foto: A. Ščukovt, 2001

prodal mlin. Kupil ga je Lapanja Matija. Pri Kofolu so mleti do okrog leta 1924. Prenehali pa naj bi, »ker se pod Italijo ni splačalo več mleti, ker je bila moka v trgovini cenejša«. Zato so spodnje prostore mlina preuredili v mlekarno in trgovino. Leta 1936 je mlin kupil oče zdajšnjega lastnika. Leta 1938 je mlinu dal prizidati na zatrepno fasado balkon in sanitarije. Leta 1958 je na objektu zagorela slamnata streha, ki so jo nato nadomestili z novo korčno kritino. V sedemdesetih letih je bila v pritličju bivšega mlina tudi menza bližnje tovarne.

Leta 1924 so Kofolovo domačijo dopolnili z žago venecijanko, ki ima še danes ohranjen ves mehanizem.

⁸ Informatorju Lapanja Ferdinandu iz Dolenje Trebuše, rojenemu 1908, je legendo pripovedoval njegov oče.

*Vsak gledej ka dilesh
dene pridesh samv te
krai*

Vsak naj gleda (pazi), kaj dela, da ne pride sam v ta kraj (pekcl).

Nad obtoženim graščakom je napis:

*Grof Kont
Menin*

Neznani avtor je s to zgodbo-legendo hotel predstaviti težko življenje kmečkih podložnikov in krutost tolminskih grofov do njih. Splošno znano je, da so tolminski grofje pri podložnikih veljali kot zatiralci in tlačitelji. V zelo slabem spominu je ostal zlasti neki grof Menin (tudi Kont Menin), ki je dal nekega kmeta zapreti zaradi enega samega krajcarja, ki mu ga le-ta ni plačal. Za storjeno krivico naj bi zato še živega grofa prišel iskat sam hudič.

Poleg opisane legende se je o krutosti grofa Menina spletlo še več zgodb. Znana je mdr. zgodba o grofu, ki so ga snedle uši.⁹ V literarni obliki je ti dve legendi obnovil pisatelj France Bevk.¹⁰ Med starejše vire o grofu Meninu sodita tudi dve ljudski pesmi; prva je iz šestdesetih let 19. stoletja¹¹, kjer je grof Menin poimenovan kot kont Benin. Druga pa je pesem iz leta 1873¹².

O grofu Meninu je poročal tudi zgodovinar Simon Rutar. V knjigi *Zgodovina Tolminskega*¹³, v petem poglavju *Od francoskih vojn do 1880*, piše o krutosti dveh tolminskih grofov, Antona Coroninija in grofa Menina: *(Cont' Menin?) »ki je bil dal kmeta zapreti zaradi jednega samega krajcarja, katerega mu siromak ni mogel plačati. Ljudstvo misli, da je tega brezsrčnika hudič živega u pekel odnesel zaradi njegovih krivičnostij. Še danes, kadar kmet vidi kako podobo, kjer je naslikan hudič, kako nosi grešnika u pekel, resno terdi svojim mlajšim spremljevalcem, da je to kont Menin»¹⁴.*

Slikarske upodobitve Priče iz pekla v tehniki freska

Fresko poslikava legende Priča iz pekla je na severnem Primorskem dokumentirana le še na domačiji Šturmovci v Gorenji Kanomlji, na domačiji pri Mrcinovich v Gorenji Trebuši in na Ipavčevi hiši v Doblarju. Sklepamo, da sta prvi dve poslikavi in Kofolov mlin delo istega avtorja.

Na domačiji v Šturmovcih so freske locirane v nadstropju med okenskimi osmi, na zatrepnem pročelju stare kmečke hiše. Motivi si sledijo v naslednjem zaporedju: Križani, Božjepotna Devica Marija in pa prizor iz legende o sv. Antonu Padovanskem Priča iz pekla. Nad križanjem so freske datirane z letnico 1802. Upodobitev prizora Priče iz pekla meri v širino 180 cm. Kompozicija, barve in ornamenti so skoraj identični poslikavi iz Kofolovega mlina.

⁹ Anton von Mailly, *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie*. Edizione critica a cura di Milko Matičetov, 3. edizione. Editrice Goriziana 1989.

¹⁰ France Bevk, *Tri povesti o tolminskih grofih*; izbral in spremno besedo napisal Janez Dolenc, Ljubljana 1990.

¹¹ Ljudsko pesem je zapisal Matevž Trnovec v Grgarju ali kje v okolici. V: *Slovenske ljudske pesmi*. Tretja knjiga. Pripovedne pesmi, Ljubljana, 1992, str. 352.

¹² Legenda je zapisana v Solkanu (prim. A. Mailly, *Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie*, op. k števil. 137, str. 237.)

¹³ Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega*. Gorica 1882, str. 200–201.

¹⁴ Prav tam, str. 200–201.

Doblar - Ipavčeva domačija št. 25. – Foto: A. Ščukovt, 2001

Domačija pri Mrcinovih v Gorenji Trebuši leži nad dolino Trebušice v neposredni bližini Kofolovega mlina. Domačija Mrcinovih ima dva poslikana objekta, to sta kašča in kovačija. Na vhodni fasadi kovačije sta uokvirjena dva zaključena prizora; prvi predstavlja kovače pri delu, drugi prizor pa je legenda Priča iz pekla. Freska je datirana z letnico 17... . Predpostavljamo, da je ta poslikava legende nastala prva.

Odmaknjena od prvih treh lokacij pa leži Ipavčeva domačija v Doblarju. Glavna fasada Ipavčeve domačije je bila z legendo o sv. Antonu Padovanskem poslikana v prvi tretjini 19. stoletja. Avtor poslikave ni znan, medtem ko je avtor ostalih štirih zgodnejših motivov poslikav Ipavčeve hiše znan¹⁵. Poslikava meri 105 x 120 cm. Za slikanje legende pa je slikar uporabil veliko rdeče barve. Tudi pravokoten okvir je v rdeči barvi, krasijo pa ga vitice in rože. Levo in desno od legende sta še dva Napoleonova vojaka¹⁶

¹⁵ Ipavčeva hiša je bila zasnovana leta 1792 za gospodarja Jakoba Ipavca. Ta je leta 1798 naročil poslikavo hiše. Na glavni fasadi so tako nastale štiri freske (sv. Miklavž, Božjepotna Mati božja, sv. Florjan in Križani) v okviru slikarske delavnice mojstra Franceta Kobala. Le-ta je poslikal tudi kaščo na Kendovi domačiji v Spodnji Idriji.

¹⁶ Prehod iz 18. v 19. stoletje je zaznamoval Evropo z vojno med fevdalnimi monarhijami in novo francosko revolucionarno oblastjo, ki jo je poseblejal Napoleon. Slovenski človek se je seznanil s pridobitvami francoske revolucije, s katero se je začelo predvsem odpravljati fevdalne družbene odnose. Francoski vpliv je pridobil svoje mesto tudi v ljudski kulturi, saj se likovne upodobitve pojavljajo tudi na panjskih končnicah, v slovenski ljudski pesmi in ne nazadnje kot figura francoskega vojaka na Ipavčevi hiši v Doblarju.

Na tem mestu se zahvaljujem dr. Milku Mattičetovemu za koristne napotke v zvezi z grofom Meninom, »Smledniško legendo« in za strokovno pomoč pri nastajanju tega prispevka.

Zaključek

V Posočju, posebej na tolminskem in na sosednjem idrijskem območju se freske na fasadah kmečkih hiš pojavijo ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja, morda pod vplivom škofjeloškega prostora. Freske ležijo na stanovanjskih stavbah, pogosto pa so okrasili tudi gospodarska poslopja, ker so hoteli opozoriti na pomen objekta.

Aprila leta 2000 se je na nekdanjem mlinu v okviru Kofolove domačije pričela popotresna, statična obnova. Ob injektiranju objekta je delno odpadel omet. Izkazalo se je, da pod ometom na glavni fasadi ležijo poslikave v tehniki freska. Po opravljenih sondažah smo ugotovili, da so naslikani štirje motivi, od katerih eden predstavlja prizor iz legende o sv. Antonu Padovanskem, navadno imenovan Priča iz pekla.

Likovna upodobitev legende v tehniki freska je vzbudila zanimanje, ker je le-ta v bližnji okolici dokumentirana še na treh domačijah in je eden izmed redkejših načinov predstavitve. Podobne slike so nam znane iz Doblarja (pri Ipavcu), iz Gor. Trebuše (pri Mrcinovich na opuščeni kovačiji) in iz Gorenje Kanomlje (Šturmovci). Z legendo Priča iz pekla je neznani ljudski slikar širšo okolico opomnil na krutost graščaka, to je na tolminskega grofa Menina. Izročilo pripoveduje, da je bil grof Menin zelo krut in da je od marsikaterega svojega kmeta zahteval še dodatna plačila. Likovna upodobitev je torej ponazorilo, kako si je preprost človek predstavljal plačilo za storjeno krivico in sodno razpravo. Je pa tudi izbran način in opomin, kako so prebivalci Tolminskega gojili likovno in besedno kulturo, preden je prišel čas splošnega opismenjevanja.

Summary

Pictorial Depiction of »Witness from Hell« from the Tolminsko Region

In Posočje, and especially in the regions of Tolminsko and the neighboring Idrijsko, frescoes on the facades of farmstead houses first appeared at the end of the 18th and the beginning of the 19th centuries, possibly under the influence of the ones in Škofja Loka. These frescoes adorn residential houses, but often also other farmstead buildings whose economic value has thus been emphasized.

In April 2000 restoration work commenced on the former mill built on the Kofol farmstead which had been damaged by an earthquake. During this work the missing plaster revealed frescoes on the main facade. After several sound probes it has been established that they consisted of four motifs, one of which depicted the motif of the legend about Saint Antony of Padua, usually called Witness from Hell.

Since it has been documented on another three farmsteads in the vicinity, the depicted legend, very rarely depicted in this technique, aroused considerable interest. Frescoes depicting the same theme were painted in Doblar (the Ipavec farmstead), Gorenja Trebuša (on an abandoned smithy on the Mrcin farmstead), and Gorenja Kanomlja (the Šturmovci farmstead). By depicting the legend »Witness from Hell« a nameless folk painter preserved the memory of Count Menin, one of the Tolmin lords. Widely known for his cruelty, Count Menin often demanded additional payment from his tenant farmers. The fresco depicts how uneducated people imagined a court trial and a just payment for a wrongdoing, but also in what manner the population of the Tolminsko region preserved narratives before the era of general literacy.